

EVOLUCIÓ GENERAL DELS ESTUDIS FICHTEANS

Salvi TURRÓ

Període anterior a l'edició crítica

Si prescindim dels textos en què Schelling i Hegel prenen posició respecte a les doctrines fichteanes, atès que tenen més un caràcter de discussió filosòfica que no pas d'obres historiogràfiques, els primers estudis sistemàtics sobre la filosofia de Fichte cal situar-los en la segona meitat del segle passat i sota una doble dependència: la tasca de reconstrucció històrica del pensament empresa pels autors de «dreta» hegeliana, i la publicació, pel fill del filòsof, dels seus escrits pòstums (1834), l'obra completa (1845) i la correspondència (1856).

Ja en aquest primer moment, i arran del «descobriment» d'uns textos –com són les formulacions de la WL posteriors a 1800– desconeguts per Schelling i Hegel, s'enceta i queda fixada una controvèrsia que recorrerà bona part de la discussió historiogràfica posterior. Si d'una banda I.H. Fichte [1-2]¹ i K. Fischer [1] defensen l'existència d'una sola filosofia fichteana al llarg de les diverses exposicions de la WL, J.E. Erdmann [1-2] serà el primer a subratllar que la polèmica sobre l'ateisme marca un punt d'inflexió i de diferenciació entre una «primera» i una «segona» filosofia de Fichte: una més propera al subjectivisme kantian i l'altra elaborada en clara alternativa a les filosofies de l'absolut de Schelling i del mateix Hegel. Tot just a començaments de segle la interpretació «unitària» serà represa quasi simultàniament per les exposicions sistemàtiques de X. León [1] i F. Medicus [1], si bé pocs anys després tots dos publicaran sengles estudis biogràfics [2] que matisaran la posició anterior: ara s'admetrà una evolució «externa» en la presentació de les tesis cabdals de la WL.

Els anys vint coneixeran la publicació dels tres grans manuals sobre l'idealisme alemany que han contribuït decisivament a la divulgació «escolar» del període i, per tant, també a la fixació d'esquemes historiogràfics tòpics: Cassirer [1], Kroner [1] i Hartmann [1]. Tots tres coincideixen a presentar un desplegament «coherent» i «sistemàtic» de la filosofia postkantiana i, per tant, a tractar Fichte no tant per ell mateix sinó per la funció «mitjancera» que ocupa en el trànsit del criticisme kantian al renaixement de l'especulació metafísica en Schelling i Hegel. Si aital perspectiva porta Cassirer i Hartmann a una exposició unitària dels dos

1. Citem entre claudàtors les obres de literatura secundària segons el número de referència que consta en el llistat alfabètic d'autors, al final de la segona secció.

moments de la filosofia fichteana –el primer emfasitzant més els aspectes epistemològics, el segon els metafísics–, en el cas de Kroner aquell esquema assoleix la màxima estilització formal fins i tot restringint-se el comentari exclusivament a la primera WL, i.e. a la que més recolza la imatge d'una *Wirkungsgeschichte* «de Kant a Hegel». Simultàniament, la monografia de Heimsoeth [1], oferint també una lectura unitària, destaca per subratllar per primer cop la síntesi entre filosofia i religió duta a terme per la WL: síntesi que és presentada quasi bé com la «religió racional» del «savi neokantià» per oposició al spinozisme del «savi hegelianà».

Ja fruit matisat dels estudis precedents i, per tant, obres en certa mesura sintètiques de les discussions d'aquest primer període, són les de M. Wundt [1]-[2] i M. Gueroult [1]. Ambdós analitzen la successió de formulacions de la WL com un procés evolutiu de l'autor que, tanmateix, desenvoluparia una doctrina dotada d'una «unitat estructural» de fons: l'evolució, doncs, no obeiria tant a una ruptura entre el primer i el segon Fichte imputable sols a causes biogràfiques externes –polèmica sobre l'ateisme–, sinó que configuraria un desplegament «coherent» de motius filosòfics ja presents en la primera exposició de la WL. En el cas de Gueroult, la continuïtat s'establiria per la recuperació a partir de 1800 del fonament «absolut» al qual ja apuntava el primer principi de la WL-94, però que en la filosofia pràctica de 1796-98 havia estat «sacriat» en pro del jo finit –i.e. d'un activisme moral infinit exclòs de l'absolut, encara en plena sintonia kantiana–. Uns anys posteriors però també defensant posicions continuistes en base a l'atenció prestada al paper intermedi de la *Nova Methodo* de 1797, trobem els estudis d'A. Massolo [1] i L. Pareyson [1], renovadors de l'interès per Fichte en la filosofia italiana.

Capítol a part però igualment significatiu de l'interès per Fichte als anys vint, el constitueixen els apropaments procedents de la puixant escola fenomenològica. Si Husserl [1] enceta les seves conferències mostrant com la WL i la fenomenologia comparteixen el mateix compromís teoreticocientífic de sotmetiment a la pura evidència intel·lectual en filosofia –estem, 1917, en el projecte transcendental d'*Ideen*–, l'exposició acaba per subratllar i recuperar en canvi la funció moral-formativa de la WL en clara anticipació –i potser motiu inspirador– d'allò que anys després serà el servei de la fenomenologia a la «humanitat europea»: això sí, ara per a Husserl l'«esperança de la humanitat» passa, en perfecta sintonia amb els *Discursos a la nació alemanya*, per assegurar la victòria bèl·lica del «poble alemany» perquè pugui prosseguir la seva «tasca infinita en la progressiva revelació de les idees divines». Heidegger [1], contràriament, comença el seu curs denunciant la dependència que manté la WL de la inautèntica «cientificitat del concepte» i que, en la línia tòpica dels manuals abans esmentats, faria de Fichte un graó en el desplegament de l'idealisme. No obstant això, al llarg del detallat comentari de la WL-94 (especialment dels § 3 i § 4), Heidegger es veu obligat a reconèixer una important afinitat temàtica entre la comprensió fichteana de la subjectivitat com a consciència sintètica de l'objecte i la tipificació existencial del *Dasein* com a *In-der-Welt-Sein*, afinitat que aproximaria al capdavant el projecte fonamentador de la WL i l'«ontologia fonamental» de *Sein und Zeit*. Des d'una base més estrictament historiogràfica i, per tant, més propera a la textualitat

del conjunt de l'obra fichteana, l'important llibre de Gurwitsch [1] destaca el caràcter «concret» de la filosofia moral del segon Fichte, en ruptura amb el formalisme transcendentalista de la primera doctrina moral, i subratlla el paper cabdal que juguen els elements afectius i impulsius pre-racionals en aital superació del formalisme. L'estudi de Gurwitsch s'inscriu en la línia de M. Scheler i el seu combat contra la fundació formalista de l'ètica kantiana: Fichte resultaria, en suma, una anticipació de la fenomenologia scheleriana de la «simpatia» i el respectiu projecte materialaxiològic en moral.

L'altre eix polèmic en la lectura de Fichte ha estat, des de l'inici, la valoració del seu pensament juridicopolític. A mitjans del segle XIX I.H. Fichte [3], E. Zeller [1] i G. Schmoller [1] enceten la discussió, assenyalant ja la complexitat de temes implicats i la dificultat d'interpretar-los conjuntament: revolució, democratism, internacionalisme, socialisme, economia planificada, nacionalisme, maquiavelisme antinapoleònic, etc. Fou, però, al voltant del *Reich* bismarckià i dels efectes de la I G.M. en els medis intel·lectuals d'Alemanya i França, quan es formularen les dues grans visions antagoniques de la filosofia política de Fichte que en bona part encara es discuteixen avui: si Ch. Andler [1] i G.A. Walz [1] subratllen l'aspecte romanticonacionalista i pangermanista, en canvi les obres de R. Strecker [1], X. Léon [2] i V. Basch [1] presenten un Fichte revolucionari i partidari de l'internacionalisme democràtic («l'apòstol de la llibertat», en expressió de Léon). En aquest context, Meinecke [1] ofería tanmateix una lectura més matisada: tot i subratllar el creixent pes jurídic i significació historicouniversal que té en el darrer Fichte l'estat nacional, reconeixia alhora el seu caràcter instrumental al servei de l'extensió internacional del dret i, per tant, la seva compatibilitat amb el «cosmopolitisme» de la primera època.

Amb les convulsions polítiques alemanyes del període d'entreguerres, no és d'estranyar que les interpretacions anteriors es puguessin accentuar fins a l'extrem de dibuixar dues imatges totalment incompatibles del filòsof. D'una banda, Leibholz [1] i Schwinger [1] destaquen sobretot el primer període de la filosofia política fichteana, i efectuen una lectura coherent amb les posicions democràtiques de la gran burgesia liberal compromesa amb la república de Weimar. En un sentit completament oposat, els components nacionalistes i socialestatalistes del segon Fichte donaran peu a una lectura antidemocràtica –i, en algú cas, àdhuc racista– afí als postulats del partit nazi en els estudis de B. Bauchs [1], N. Wallner [1] i W. Ziegenbein. En aital context, E. Bergmann ofereix un curiós cas de desplaçament hermenèutic: de destacar, a [1], la funció formativa de la WL en continuïtat amb les discussions i interessos pedagògics oberts pel neokantisme, es passa, a [2], a un versió totalment ideologitzada segons els canons polítics triomfants en el moment.

L'alternativa entre un Fichte demòcrata-revolucionari i un nacional-conservador s'afebleix tant aviat com els escrits polítics i polèmics més conjunturals es llegeixen a la llum de les obres sistemàtiques que fonamenten la doctrina juridicomoral. En aquesta línia, els estudis de W. Metzger [1] i H. Schelsky [1] foren capdavanters a destacar que la totalitat de la concepció jurídica i política de Fichte remet a la problemàtica principal de la deducció de l'altre i de la mediació corporal; els articles

del anys trenta i quaranta de Gueroult [2] ajudaren a fixar l'abast dialògic d'importantes obres fichteanes; i el llibre de G. Vlachos [1] ja aportà una perspectiva prou completa per avaluar suficientment la distància que separa les obres de fonamentació jurídica i les propostes tàctiques dels textos polítics.

Estudis a partir de l'edició crítica

El 1962 R. Lauth i H. Jacob, sota el patronatge de l'Acadèmia de Ciències de Baviera, endegaren la publicació d'una edició completa i crítica de l'obra fichteana. La *Gesamtausgabe* (GA) no només ha aportat nombrosos inèdits que fins fa poc eren pràcticament desconeguts (esborranys preparatoris i *Vorlesungen*), sinó que ha corregit també importants errors de lectura en els textos pòstums publicats pel fill. Tot plegat ha permès un coneixement molt més acurat de la gènesi de la primera WL i de la seva evolució en les versions posteriors a 1800, tant pel que fa a la qüestió de la fonamentació del saber com a les disciplines derivades (doctrina jurídica, moral, política, filosofia de la història, de la religió, etc). No és d'estranyar així que la GA hagi generat un creixent interès filosòfic per Fichte, i això en un doble sentit: com a revisió i represa dels estudis estrictament historiogràfics des d'una aproximació «substantiva» a la filosofia de Fichte més enllà de llegir-lo com a «graó» en l'«idealisme» que va «de Kant a Hegel»; i alhora projectant-lo en les discussions contemporànies de tipus sistemàtic sobre filosofia de la consciència, renovació del projecte transcendent, fonamentabilitat última, fonamentació ètica i estat democràtic, etc.

En aital renovació dels estudis fichteans han tingut un paper determinant els articles i introduccions del mateix Lauth que, acompanyant la publicació de la GA, han establert línies de recerca que després han esdevingut prou fructíferes. Hom pot distingir almenys tres direccions: en [2-4-5-7] Lauth planteja una reinterpretació global de la filosofia fichteana des d'una perspectiva estrictament transcendent, tant pel que fa a la seva gènesi en diàleg amb Reinhold com a les doctrines de la segona època sobre el «fonament absolut» del saber; en [1-3] destaca el paper cabdal de la doctrina de la intersubjectivitat per entendre el trànsit de la *Grundlage* a la filosofia pràctica i temes juridicomorals dependents, com és el cas de la filosofia de la història; a [6-8], des de la nova imatge de Fichte, obre vies per reconsiderar el diàleg i gènesi del pensament dels seus «interlocutors», Schelling o Hegel. Els articles i estudis principals de Lauth han estat reunits en [9].

A partir de les aportacions de Lauth s'ha endegat una línia de treball per tal de reconsiderar la gènesi i evolució de la WL, replantejant-se la discussió tradicional de la continuïtat entre els dos períodes en el sentit de mantenir una evolució sense ruptura. Hom pot consignar, d'una banda, els estudis de D. Julia [1], B. Navarro [1] i M.J. Siemek [1] en vistes a interpretar el desplegament de la WL des dels supòsits del transcendentalisme kantí; i d'altra banda, els de P. Baumanns [1] i C. Cesa [1] que s'ocupen més aviat de la filosofia fichteana en relació a l'idealisme, en especial Hegel. Particular atenció ha merescut la WL-1804 com a text central de la sego-

na època per a avaluar els límits del projecte fichteà en la recerca d'un principi «absolut» que no violi (metodològicament) les condicions transcendentalmentals de la consciència finita: J. Cruz [1], M. Ivaldo [1] i H. Radmacher [1] són llibres en aquest sentit.

Paral·lels als articles de Lauth i publicats quasi bé simultàniament són els importants estudis d'A. Philonenko [1] i de D. Henrich [1]. Philonenko, atenent bàsicament a l'exposició de 1794, centra la seva interpretació en dos eixos: els principis de la *Grundlage* tenen una estructura dialèctica en sentit estrictament kantian, de manera que la consegüent il·lusió transcendental-especulativa només es «corregeix» per la construcció sintètica de l'estructura de la consciència finita; aital construcció implica necessàriament la deducció de l'altre i la consegüent fonamentació intersubjectiva de la filosofia pràctica, on culmina pròpiament el projecte filosòfic de Fichte. En poques paraules: la WL ve a constituir en realitat una «justificació de la *dóxa*», i.e. la substitució de la metafísica especulativa per la justificació de les veritats pràctiques inherents a la consciència comuna. En un sentit més proper a la lectura «idealista» clàssica i recurrent les successives exposicions de la WL, l'opuscle de Henrich privilegia exclusivament el moment fonamentador: l'objectiu de la WL es xifra en aconseguir una comprensió de la consciència com a fonament que, superant les apories de la «filosofia de la reflexió» (Kant, Reinhold) generades per la separació entre jo fàctic i apercepció, assegurui i justifiqui la unitat (transcendental-empírica) de la consciència. Això implicarà necessàriament fusionar, respecte al jo, el moment intel·lectual del concepte (apercepció) al de l'aprehensió intuïtiva en un tot que, essent previ a aquella escissió, constitueixi pròpiament l'«absolut» de la consciència. Consegüentment, les darreres formulacions fichteanes sobre un *Sein* «transreflexiu» com a últim fonament del saber són perfectament consistents amb el punt de partida i objectiu de la primera WL.

En la interpretació de Philonenko, atès el caràcter dialèctic atribuït al primer principi de la *Grundlage*, queda enormement problematitzada la funció i localització en la WL de la intuïció intel·lectual, tradicionalment associada a l'autoposició de la *Tathandlung* primera. Contràriament, en Henrich la intuïció intel·lectual –com altres metàfores oculars emprades per Fichte– segueix tenint un paper central, puix expressa justament la unificació de concepte i intuïció en el fonament transreflexiu. Atesa la importància i centralitat d'ambdues tesis, no és d'estranyar que estudis recents hagin aportat importants clarificacions a la fonamentació de la WL prenent-les com a punt de partida. El mateix Philonenko [1-3] i X. Tilliette [1-2-3] marquen un primer moment de discussió, orientat a determinar el lloc de la intuïció intel·lectual en la *Grundlage* de 1794 i a la seva relació amb la primerenca interpretació de Schelling que la posteritat hegeliana convertí en tòpica. T.P. Hohler [1], en la línia de Philonenko, ha mostrat com la intuïció intel·lectual oscil·la entre un estatut metodològic (WL-94) i un d'epistèmic (*Nova Methodo*) i això fa impossible identificar-la *tout court* amb el primer principi de la *Grundlage*. J. Stolzenberg [1] ha resseguit exhaustivament el lloc de la intuïció intel·lectual entre els primers esborranys de 1793 (*Eignen Meditationen*) i la versió de 1802, vinculant-la essencialment a l'autoposició constructiva del jo com a fonament de la WL, en la línia de Henrich. Malgrat les diferents conclu-

sions, en els dos darrers autors es fa, però, igualment palesa la interrelació entre intuïció intel·lectual i imaginació productora. Aquesta última ha tingut en els estudis de F. Inciarte [1] i W. Metz [1] el seu tractament més sistemàtic, mostrant-se la seva centralitat metodològica en la construcció de la WL.

Altrament, si bé és cert que els estudis de Lauth, Philonenko i Henrich coincideixen en assenyalar que la determinació de l'estructura de la consciència és un dels eixos del programa fonamentador de la WL, també ho és que divergeixen en la comprensió de les claus rectores d'aital «determinació». Reflex en són dues línies de treball. Una, la d'estudis com els d'U. Claeges [1], W. Janke [1] i R.F. Koch [1] que, en afinitat a Henrich, interpreten la construcció fichteana del subjecte des d'un marc bàsicament epistemicoespeculatiu centrat en les apories de la filosofia de la reflexió i en el problema de la identitat de l'autoconsciència: resulta així un desplaçament «mentalista» de la WL en diàleg amb l'analítica contemporània de la consciència (Strawson, Tungenhad). Una altra, la d'E. Düsing [1], C.K. Hunter [1], A. Masullo [1] i I. Radrizani [1] que, a partir de la connexió entre consciència i intersubjectivitat establerta per Lauth i Philonenko, subratllen que sols amb la deducció de l'altre s'assoleix la plena realitat del jo i que, per tant, el trànsit de la consciència «en general» al principis juridicomorals constitueix el centre de gravetat de tota la WL. Clarament es produeix aquí un desplaçament hermenèutic vers la filosofia pràctica que possibilita un diàleg amb la represa contemporània del transcendentalisme i d'una fonamentació última en moral (Apel). Coincideixen en gran part amb aquesta darrera interpretació els estudis de W.G. Jacobs [1] i A.K. Soller [1] que, partint del paper central que juga l'«impuls» (*Triebe*) en tant que síntesi tendencial entre la infinitud de la *Tatbandlung* i la finitud de la consciència real, també conclouen l'essencial funcionalitat ètica del moment fonamentador de la WL.

Segons això, no és d'estranyar la renovació de l'interès per la filosofia pràctica de Fichte a partir de la GA i en estreta connexió amb la revisió dels aspectes teorètics de la WL. Entre els nous estudis que han ofert una interpretació global dels plantejaments juridicopolítics de Fichte hom pot distingir dues grans orientacions. D'una banda, les lectures que, des d'una visió prou restringida als escrits de la segona època, defensen una comprensió totalitària i estatalista de la societat en Fichte reactualitzant així la interpretació nacional-conservadora dels anys vint. Si R. Löchs [1] ho argumenta en virtut del procés d'immanentització de la divinitat en l'estat nacional, B. Willms [1] ho justifica en funció de la necessària subordinació dels fins individuals a la racionalitat del «jo absolut».

En clara oposició a la visió anterior, se situen els autors –avui majoritaris– que defensen l'estreta relació entre la doctrina jurídica de Fichte i l'estat de dret sorgit de la revolució francesa. Mentre que M. Buhr [1], des d'una òptica marxista, subratlla la correspondència entre Fichte i els primers ideals revolucionaris de la burgesia, R. Schottkys [1], comparant el contractualisme il·lustrat amb la fonamentació intersubjectiva de la doctrina fichteana del dret, defensa més aviat una superació comunitària de l'individualisme liberal clàssic. Z. Batscha [1] ha mostrat com la pluralitat de nivells i organitzacions socials distingits per Fichte impossibilita un plantejament reduccionista de tipus estatalista i, per tant, allunya la seva

doctrina del totalitarisme. Al seu torn, A. Philonenko [2] i A. Renaut [1], a partir de les tesis del primer sobre la WL, han reprès la línia interpretativa de X. León [2] i M. Gueroult [2]: Philonenko, constatant la major consistència i radicalitat teòrica dels *Beiträge* de Fichte en comparació al pronunciament simultani de Kant en *Theorie und Praxis*; i Renaut, analitzant detalladament el lloc que ocupa el *Naturrecht* de 1796 dins el conjunt de la WL i en especial la seva relació amb la doctrina de la intersubjectivitat de la *Nova Methodo*. Finalment i ampliant considerablement la perspectiva textual, tenim l'excel·lent estudi de H.J. Verweyen que ha establert nítidament els tres moments que cal distingir en la relació entre dret i moralitat a Fichte: l'anterior a 1795 que redueix el dret a moralitat, el del *Naturrecht* i *Sittenlehre* que separa ambdues esferes, i el de recomposició final de la teoria sociopolítica per la mediació de l'estat nacional i la doctrina constitucional.

Sobre el rerefons dels últims estudis poden assenyalar-se encara algunes aportacions més recents. Zacyk [1] fa una completa aproximació, des d'una perspectiva estrictament jurídica, a la problemàtica del dret penal en el *Naturrecht*. A. Wildt [1] i L. Siep [1] han projectat la filosofia pràctica de Fichte en l'horitzó hegel·lià: el primer, prenent com a fil conductor la qüestió del reconeixement de les consciències, ha replantejat la relació entre Fichte i la posició de Hegel a Jena; el segon, llegida la fonamentació fichtena del dret com a confluència de les perspectives hobbesiana i lockeana-kantiana, la connecta amb el conjunt del desplegament hegel·lià. Al seu torn, M. Ivaldo [2] ofereix la més completa reconstrucció de l'ètica fichtena partint, segons les indicacions de Lauht, de la distinció entre el moment de fonamentació transcendental («metaètic») de la *Nova Methodo* i el desplegament material de la moralitat pròpiament dita entre la *Sittenlehre* i la moralitat superior de 1805.

Una breu referència, per últim, al gènere dels *Fichte-Bücher* en el panorama editorial recent. Com a exposicions globals que reflecteixen prou bé l'estat actual de la recerca i, per tant, poden ser útils per a una primera introducció a l'autor, tenim: A. Philonenko [4], bona síntesi de les seves obres «majors», redactada amb un suggerent estil polèmic; C. Cesa [3] –en substitució de [1]–, bon exponent sintètic de la historiografia fichtena a Itàlia; i en l'àmbit lingüístic alemany P. Rohs [1] i H. Seidel [1], menys exhaustius, però igualment representatius de la nova imatge de Fichte.

